

STATSMAGTEN, ERHVERVSLIVET OG FORBRUGERNE¹⁾

AF EBBE GROES

I disse Dage kan Importrestriktionerne fejre 15 Aars Jubilæum. Selve Begivenheden vil nok gaa stille af uden Blomster eller andre Ovationer, men Stilhed har der ellers ikke været meget af omkring disse Indgreb fra Statsmagten overfor Erhvervslivet. Og intet Under; thi for Erhvervslivet har Restriktionerne afsat Grænserne for Omfanget, Retningen og Udbyttet af den økonomiske Aktivitet, og for Forbrugerne har Restriktionerne afgrænset Behovsdækningens Omfang og Art.

Naar Debatten om Restriktionerne som Hovedregel mere føres ved lidenskabelig Appel til Følelserne end ved fornuftsbestemt Argumentation, skyldes det imidlertid ikke alene de øjeblikkelige økonomiske Fordele eller Ulemper, som Restriktionerne medfører for Stridens Parter, men nok saa meget, at Spørgsmaalet om Statsmagtens Forhold til Erhvervslivet indtager en lignende central Plads i Dagens partipolitiske Kamp, som Striden om Folketingsparlamentarismen gjorde i Slutningen af forrige Aarhundrede.

De rollehavende i denne Strid er Liberalismen og Socialismen. Gammelliberalismen, hvis Ideal er Natvægterstaten, der afholder sig fra ethvert direkte Indgreb overfor Erhvervslivet, og som alene kender Told- og Diskontopolitik som Midler i den økonomiske Politik, er ved at blive en Museumsgenstand. Rene Natvægtersynspunkter vil man idag kun finde hos visse Grossist-sammenslutninger og hos Erhvervenes Oplysningsraad. Selv i vore mest yderliggaaende liberalistiske Dagblade er den gammelliberalistiske Tone ikke ren. Man vil saaledes forgæves have søgt i disse Blades Spalter efter den Opfattelse, at den nuværende Valutapukkel bør søges afviklet alene ved diskontopolitiske Midler.

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 20. Januar 1947.

STATSMAGTEN, ERHVERVSLIVET OG FORBRUGERNE¹⁾

AF EBBE GROES

I disse Dage kan Importrestriktionerne fejre 15 Aars Jubilæum. Selve Begivenheden vil nok gaa stille af uden Blomster eller andre Ovationer, men Stilhed har der ellers ikke været meget af omkring disse Indgreb fra Statsmagten overfor Erhvervslivet. Og intet Under; thi for Erhvervslivet har Restriktionerne afsat Grænserne for Omfanget, Retningen og Udbyttet af den økonomiske Aktivitet, og for Forbrugerne har Restriktionerne afgrænset Behovsdækningens Omfang og Art.

Naar Debatten om Restriktionerne som Hovedregel mere føres ved lidenskabelig Appel til Følelserne end ved fornuftsbestemt Argumentation, skyldes det imidlertid ikke alene de øjeblikkelige økonomiske Fordele eller Ulemper, som Restriktionerne medfører for Stridens Parter, men nok saa meget, at Spørgsmaalet om Statsmagtens Forhold til Erhvervslivet indtager en lignende central Plads i Dagens partipolitiske Kamp, som Striden om Folketingsparlamentarismen gjorde i Slutningen af forrige Aarhundrede.

De rollehavende i denne Strid er Liberalismen og Socialismen. Gammelliberalismen, hvis Ideal er Natvægterstaten, der afholder sig fra ethvert direkte Indgreb overfor Erhvervslivet, og som alene kender Told- og Diskontopolitik som Midler i den økonomiske Politik, er ved at blive en Museumsgenstand. Rene Natvægtersynspunkter vil man idag kun finde hos visse Grossist-sammenslutninger og hos Erhvervenes Oplysningsraad. Selv i vore mest yderliggaaende liberalistiske Dagblade er den gammelliberalistiske Tone ikke ren. Man vil saaledes forgæves have søgt i disse Blades Spalter efter den Opfattelse, at den nuværende Valutapukkel bør søges afviklet alene ved diskontopolitiske Midler.

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 20. Januar 1947.

Den moderne Liberalisme — ogsaa kaldet Ny-Liberalismen — afviser ikke Statens Magtudøvelse over for Erhvervslivet, ja, giver endog Statsmagten et Hovedansvar for den økonomiske Udvikling. Ny-Liberalismen ønsker imidlertid i videst muligt Omfang at undgaa direkte Statsindgreb overfor den enkelte Erhvervsdrivende og søger i Stedet at lægge de ydre Forhold saaledes til Rette, at den enkelte af egen fri Vilje gør det, Staten ønsker, han skal gøre, eller udtrykt med de Ord, »Economist« anvender i sin Nekrolog over Lord Keynes: Han ønskede, at Staten vel skulde regulere det økonomiske Vejrlig, men ikke at den i Detailler skulde bestemme hvem, der skulde have Paraplyer.

Socialismen tilsigter en Statsplanlægning, der omfatter Samfundets økonomiske Aktivitet under eet, saaledes at hver enkelt Virksomheds økonomiske Dispositioner indgaar som et Led i den totale Plan. Socialismen maa derfor tilstræbe et saadant Mindestemaal af Statsindgreb, at Staten direkte behersker en saa stor og væsentlig Del af Produktionslivets Funktioner, at de tiloversblevne private Dispositioner ikke paa noget Tidspunkt vil have tilstrækkelig Indflydelse til at bringe Forstyrrelser i Statsplanernes Gennemførelse.

Hvordeles var nu de politiske Partiers og deres Presses Stilling til Krigstidens Restriktioner? Stort set var Stillingen den, at Erhvervslivets Presse angreb Restriktionerne og deres Udøvelse, medens den socialistiske Presse i nogen Grad følte sig kaldet til at være Forsvarer. Hos begge Parter maatte man faa Indtrykket af, at Striden foruden Dagen og Vejen gjaldt Kampen om Planøkonomien.

Men er denne Problemstilling nu rigtig? I den senere Tid har socialistiske Skribenter været ivrige for at lægge Luft mellem den socialistiske Planøkonomi og Krigstidens Restriktioner. Og det er da ogsaa efter min Mening rigtigt, at der ikke er mange Lighedspunkter mellem disse to Former for reguleret Økonomi. Med Hensyn til Maalet da har den socialistiske Planøkonomi en Maalsætning, der i Korthed kan udtrykkes som Ønsket om en Maximering af Produktionen og en Indtægtsudjævning til særlig Fordel for Arbejderklassen. Restriktionerne kan siges at have haft mange Formaal: Opretholdelse af den danske Valuta, Strækning og Fordeling af knappe Forsyninger, Forbud mod at Krigskonjunkturerne profitmæssigt udnyttedes o. s. v., men i en enkelt politisk Hovedtese kan disse Formaal ikke samles. Priskontrolraadets Formand har engang i et Foredrag udtalt, at Restriktionsmyndig-

hedernes Arbejde var som Snekastning: hver Dag maatte man kaste Sneen, der hvor den nu tilfældig var faldet, for at søge at holde Vejene fri. En kraftigere Afstandtagen fra et politisk Enhedsmaal kan vel ikke tænkes, men selv om Restriktionerne ikke har haft et saadant Enhedsmaal, har de dog haft et bærende Princip i deres Udformning, og det har været *status quo Princippet*: Handelen skulde følge de sædvanlige Kanaler, Importørerne skulde bindes til deres Importandel i 1931, Producenterne til deres Produktionsandel i 1939, den Nettofortjeneste, man havde pr. Vareenhed før Krigen, skulde være uforanderlig. Men ogsaa Midlerne er vidtforskellige for den socialistiske Planøkonomi og for Restriktionerne. Planøkonomien regner med Statens Indgreb i baade positiv og negativ Retning gennem en planlæggende Enhedsledning. Restriktionerne under Krigen anvendte næsten undtagelsesfrit negative Midler, det forbydes at importere eller producere mere end saa og saa meget, det forbydes at sætte Varepriserne højere end fastsat, derimod paabyder man ikke Import, Produktion eller Salg. Selv om man gennem en Klausulering af Raavaretildelinger i Praksis kan naa noget i Retning af et Produktionspaabud, saa vil det dog altid staa den paagældende Erhvervsdrivende frit for i Stedet for at akceptere en saadan Klausul da at give Afkald paa de paagældende Raavarer og indskrænke eller midlertidigt ophøre med sin Produktionsvirksomhed.

Som man vil forstaa af denne korte Oversigt, har Krigstidens Restriktioner udfra status quo-Princippet været konservative i dette Ords egentligste og oprindeligste Mening. Man kunde derfor have tænkt sig, at den politiske Stillingtagen havde været den modsatte af, hvad Tilfældet faktisk har været. Saaledes som Forholdene udviklede sig, har man set den Inkonsekvens, at konservative Blade angreb Restriktioner, der sikrede den paagældende Erhvervsgren mod ubehagelige Forandringer i Tildelinger og Indtjeningsevne, og som de paagældende Erhvervsorganisationer ofte selv havde Hovedæren for, eller i hvert Fald altid havde haft en vis Indflydelse paa, medens omvendt den socialistiske Presse gav Udtryk for en vis Tilfredshed med, at en ny Restriktion havde udvidet Statsmagtens Indflydelse over Erhvervslivet, hvor Sandheden maaske var den, at den paagældende Restriktion, baade hvad Maal og Midler angik, gik i stik modsat Retning af, hvad en socialistisk Planøkonomi vilde have tilstræbt.

Det er efter min Opfattelse vigtigt at slaa fast, at Krigstidens Restriktioner ifølge en saadan Analyse intet har haft med social-

istisk Planøkonomi at gøre. Det er vigtigt, fordi man derigennem faar fremhævet, at der ikke med Rette kan opstilles en forudgiven partipolitisk Skillelinje med Hensyn til, hvorledes Partierne bør stille sig overfor en mulig Afvikling af det nuværende Restriktionssystem; saaledes er der for Eksempel intet Grundlag for, at Socialdemokratiet af principielle partipolitiske Hensyn skulde modsætte sig Afviklingen af Varerestriktioner, der ikke længere er paakrævet af de foreliggende nationaløkonomiske Forhold.

Vi har nu gjort et Forsøg paa at afklæde Spørgsmaalet om Restriktionerne de mange Lag partipolitisk Klædebon, der efterhaanden er hængt paa dette Emne. Lad os herefter søge at samle de Anker mod Restriktionerne, som alle saakaldt fornuftige Folk uden Hensyn til Partifarve i det store og hele vil kunne enes om.

Restriktionerne medfører Indskrænkninger i *visse Frihedsgoder*, som hele Befolkningen værdsætter højt. Til disse Frihedsgoder kan ikke henføres Erhvervsfriheden, hverken med Hensyn til Investeringer eller Driftsledelse, da der ikke er politisk Enighed om at betragte denne Frihed som et Gode. Derimod beklager alle Befolkningsgrupper de af Restriktionerne foraarsagede Indskrænkninger i det frie Forbrugsvalg og det frie Beskæftigelsesvalg.

Det Argument, der gaar mest igen i Debatten om Restriktionerne, er, at de hæmmer *det frie Initiativ*. Argumenterne om det frie Initiativs Velsignelser er gaaet igen saa ofte og i saa lidet varierede Klicheer, at selve Ordet nu hos mange fremkalder lette Kvalmefornemmelser. Dette er imidlertid et uheldigt Forhold; thi vel er det private Initiativs Betydning i Samfundshusholdningen formindsket i Forhold til Statsmagten; men som den økonomiske Samfundsstruktur er i Øjeblikket, er Erhvervslivets Initiativ med Hensyn til Reinvesteringer og Nyinvesteringer dog stadig af afgørende Betydning for vor Økonomi. Det kan vel næppe betvivles, at i Princippet kan Prislovens Bestemmelser om uforandret Nettoavance pr. Vareenhed medføre en utilsigtet Hæmning af Investeringenslysten, særlig overfor Rationaliserings-Foranstaltninger. Derimod er det en Selvfølge, at Investeringskontrollens Bestemmelser om Byggetilladelse og Indførselsbevilling til Maskiner m.v. skal forhindre visse Erhvervsdrivende, der baade har Investeringenslyst og -evne i at udføre deres Planer.

Naar man ser, at Statistisk Departement af et Nationalprodukt paa 13,4 Milliarder Kroner i 1946 kun regner med Investeringer paa 1,1 Milliarder Kroner, forekommer dette Tal lavt. Paa den anden Side tyder Mængden af de Begæring, der efter Befrielsen

har været fremme om Import i Investerings-Øjemed, næppe paa svigtende Investeringslyst.

Hvorledes det endelige Facit af disse Betragtninger kan gøres op, skal jeg lade være usagt, men min personlige Tro er, at Restriktionernes utilsigtede Følgevirkning paa dette Omraade ikke er udslaggivende, og at Reformforslag derfor kun vanskeligt kan fremsættes. Noget ganske andet er, at selvom Restriktionerne ikke medfører utilsigtede Begrænsninger i den samlede Investeringsmasse, foraarsager de givetvis en Forskydning i Fordelingen af Investeringerne til Fordel for de bestaaende Firmaer og til Skade for Nyetableringer. Ethvert Stød, der kan rettes mod status quo Systemet, vil her være en Reform.

En meget væsentlig Ulempe ved Restriktionerne er den *Frygt for Magtmisbrug* og den af Frygten avlede *Mistillid*, som har sin Rod i Restriktionsmagtens Koncentration hos et forholdsvis ringe Antal Personer. Først og fremmest frygtes politisk Magtmisbrug fra Ministrenes Side, særlige Hensyn overfor den enkelte, hvad der med et grimt Ord kaldes »Nepotisme«, og særlige Hensyn overfor visse Samfundsgrupper, hvad der med et meget pænere Ord kaldes »politiske Hensyn«. Embedsmændene maa bære deres Del af Mistilliden. Frygt for Bestikkelighed hos Embedsmændene er heldigvis sjælden, og den jyske Vognmand, der mente, at det var bedst at indlægge en 100 Kr. Seddel i Ansøgningen om Autogummi til Varedirektoratet, er et enkeltstaaende Fænomen. Derimod er der en næsten lige saa farlig som vidtforgrenet Tro hos Menigmand paa, at det »at have Forbindelser« spiller en væsentlig Rolle for Restriktions-Sagers Behandling. Det er uhyre almindeligt at høre Folk, der ikke mener noget ondt dermed, give Udtryk for Optimisme i Anledning af, at de »kender en Mand« i et Ministerium, eller at de »staar sig godt« med et Direktorat. De Paagældende tænker som oftest slet ikke paa, at de med saadanne Talemaader er med til at udbrede Mistilliden til, at der er andre end rent saglige Argumenter og Overvejelser, der kan faa afgørende Betydning ved en Sags Behandling.

Den største Mistillid, som Restriktionssystemet afstedkommer, findes imidlertid efter mine Erfaringer mellem de Erhvervsdrivende indbyrdes. Ofte har Prisdirektoratet Besøg af »menige« Erhvervsdrivende, der under et eller andet let gennemskueligt Paa-skud kommer for at faa Klarhed over, om deres Organisations Forhandlere nu ogsaa har fremført de Synspunkter, de har paa-

lagt dem hjemme fra, og om der ikke er sket en Forskydning imod de fraværendes Interesser.

Alle vil være enige om, at Krigstidens Indgreb i Erhvervsfriheden ikke er Vejen til Liberalisme, og vi har tidligere taget Afstand fra, at de skulde have noget med Socialisme at gøre. Hvad er de da? Ja, de behøver jo ikke at have noget med nogen Isme at gøre, men for den, der har fulgt Restriktionerne gennem alle disse Aar paa nærmere Hold, vil det være utvivlsomt, at der i Restriktionerne selv og i visse af deres Følgeføreteelser er umiskendelige Tendenser i Retning af *den korporative Statsdannelse*.

Da alle politiske Partier herhjemme — ikke mindst for Tiden — bekender sig til det rene Demokrati, og da den demokratiske og den korporative Stat er modsatte Statsdannelser, maa det være berettiget at tage Tendensen til korporativ Statsdannelse ind under denne Gennemgang af Restriktionsulemper, som alle uanset politisk Opfattelse kan være enige om.

At de enkelte Erhvervsdrivende og Organisationerne selv i vældigt Omfang og med Held har søgt at udvide og bestyrke Erhvervsorganisationernes Magt under Krigen, behøver vist ikke nærmere Forklaring. Derimod kan det forekomme mærkværdigt, at ogsaa Statsmagten har medvirket hertil. Dette er ikke desto mindre Tilfældet. Det er sket af *arbejdsbesparende* og af *ansvarsfordelende* Grunde. Har en offentlig Myndighed forhandlet med en Brancheorganisation, der har en overvejende Tilslutning blandt Branchens Udøvere, kan Anmodninger fra individuelle Erhvervsdrivende om Forhandlinger om generelle Spørgsmaal afvises med en Henvisning til, at alle Spørgsmaal af generel Interesse for Branchen er forhandlet med dennes Organisation, og en Indvending om, at den paagældende ikke er Medlem og saaledes ikke har været repræsenteret, vil i Regelen — og med Rette — blive afvist med den Motivering, at det har Myndighederne ikke Tid til at tage sig af, og Afvisningen vil ofte være ledsaget af et faderligt Raad om hellere at melde sig ind i Organisationen og gennem denne opnaa den ønskede Orientering og Medbestemmelsesret. Har en Brancheorganisation akcepteret en Ordning, behøver den paagældende Embedsmand i Regelen ikke at svare andet paa senere opstaaet Kritik fra Erhvervsside, end at Branchens egen Organisation har tiltraadt Ordningen, og naar Myndighederne og Brancheorganisationerne er enige, er dette en saa mægtig Koalition, at de individuelle kritiske Røster som oftest forskræmt maa tie.

I Tidens Løb har Erhvervsorganisationerne løftet vældige ad-

ministrative Arbejdsbyrder fra det offentlige Skuldre og selv oprettet omfattende Kontorapparater til Hjælp for Statsmagtens Indgreb i Erhvervslivet. De største af disse Administrationsapparater ledes af Landbrugets Exportudvalg og Industriens Fordelingsudvalg, men foruden disse findes talrige andre Brancheudvalg og Kontorer til Hjælp for Handels- og Landbrugsministeriet, Vare- og Prisdirektoratet. Mange af disse private eller halvoffentlige Organisationsapparater fungerer takket være den anvendte Sagkundskab bedre end et Statskontor vilde kunne have gjort, nogle fungerer paa Grund af manglende forvaltningsretlig og forvaltnings-teknisk Kunnen ringere. Aarsagerne til deres Oprettelse har — foruden Ønsket om at inddrage Sagkundskaben i Arbejdet — altid været de samme, at det stod som en i Øjeblikket uoverkommelig Opgave for en overbebyrdet Statsadministration selv at oprette nye Kontorer og finde egnede Ledere, og at Statsmagten følte sig garderet mod Kritik af Administrationen, naar denne var de paagældende Erhvervs egen.

Mange Erhvervsorganisationer varetager saaledes idag paa een Gang privatøkonomiske Interesser og offentlig Administration. Men hertil kommer, at Erhvervsorganisationerne er medbestemmende i Ledelsen af al offentlig Administration paa Erhvervsindgrebenes Omraade. Landbrugsministeriets talrige Eksportudvalg er rent korporativt sammensat. Det samme gælder alle Krigstidens under Handelsministerium, Landbrugsministerium og Varedirektoratsorterende Nævn. Vort højeste Raad indenfor dette Administrationsomraade, Vareforsyningsraadet, er helt korporativt sammensat, ja selv Priskontrolraadets Pladser er for Halvdelens Vedkommende besat af Korporationerne.

At de Mennesker, som Statsmagtens Indgreb skal gaa ud over, raadspørges, forinden Indgrebet gennemføres, det kræver ikke alene Hensynet til Sagkundskaben, men almindelig Sømmelighed og de elementæreste politiske Hensyn i et demokratisk Samfund. Hvad der derimod maa volde Betænkelighed er, at Erhvervsorganisationernes Mænd, samtidig med at de ifølge selve deres Mandat skal varetage en Erhvervsgruppes privatøkonomiske Interesser, kaldes til indflydelsesrig Medbestemmelse i Statens besluttende og udøvende Myndighed, naar det gælder ved Indgreb i Erhvervsfriheden at beskytte Forbrugerne. Ikke alene fra Forbrugernes Synspunkt maa dette forekomme betænkeligt, men ogsaa ud fra en ren demokratisk Indstilling. Det kan ikke benægtes, at vi her i Landet i Statsmagtens Indgriben i Erhvervsfriheden er ude for en Dua-

lisme. Statsmagtens Beslutninger om Beskatning, Afgifter, Told-satser m. v. afgøres paa Rigsdagen mellem de politiske Partier, men Beslutninger om Import-, Eksport-, Investerings- og Pris-restriktioner af ofte lige saa betydningsfuldt Indhold træffes i stort Omfang af en korporativ Instans i Forbindelse med Embeds-mændene. Denne korporative Instans — Korporationsrigsdag om man vil — har en i de enkelte Sager varierende Sammensætning, men det er stort set de samme Mænd, der gaar igen, dens Mødested varierer mellem Slotsholmen, Vognmagergade, Nørregade m. v., men fælles for dens Møder og Beslutninger er, at de sker under fortrolige Former og uden Iagttagelse af de ydre Forskrifter, som paa Demokratiets Rigsdag sikrer Offentlighedens Kontrol med, hvad der foregaar.

Kritik af denne Art plejer fra Erhvervslivets Presse at blive skarpt imødegaaet med Bemærkninger om, at det er en utilbørlig Insinuation over for de Mænd, der uden Vederlag anvender en meget stor Del af deres Arbejdskraft i Statens Tjeneste, at antyde, at de lader sig lede af andre Hensyn end rent samfundsmæssige. Hermed er Sagen saa drejet ind paa menneskelige og moralske Kvalifikationer, og fornuftsbestemt Argumentation bliver umuliggjort. Dette er da ogsaa en lige saa urigtig som ufrugtbar Problemstilling. Gennem mange Aar har jeg krydset Klinge med Erhvervsorganisationernes Mænd; de har været fair og loyale Modstandere, der holdt sig til Spillets Regler, og om vore Fægtninger har jeg stort set baade sportsligt og menneskeligt kun gode Erindringer. Det er ikke her, Problemet ligger. Problemet er de uundgaaelige Interessekonflikter mellem de korporative og de offentlige Tillidshverv. Erhvervsorganisationernes Mænd er af deres Medlemmer valgt blandt andet med den Opgave at forsvare det paagældende Erhvervs økonomiske Interesser mod Statsmagtens Indgriben. Drejer Sagen sig om en Prisforhandling, er Opgaven at faa den efter Omstændighederne bedst mulige Pris med hjem og helst en Pris saaledes, at selv de dyrest arbejdende Medlemmer stadig kan drive deres Virksomhed med Fortjeneste. Drejer Sagen sig om Nedskæring i Importen, gælder det om at overbevise Myndighederne om, at netop deres Branche af samfundsmæssige Hensyn bør skæres mindst muligt ned. Og saaledes kunde man blive ved. Faar Organisationernes Medlemmer Mistanke om, at Mændene med de gyldne Kæder ikke varetager disse Opgaver med yderste Nidkærlighed, bliver de udskiftet. Ingen kan gøre sig helt fri af sin egen, sin Branches eller sin Omgangskreds økonomiske Interesser

eller hævdvundne Synspunkter, og i Særdeleshed kan ingen frigøre sig for sit personlige Erfaringsomraade, hvor de Indgreb, der rammer en selv, maa faa tungere Vægt, end de, der rammer Naboen.

Efter at have gennemgaaet den Række af Ulemper, der knytter sig til det nuværende Restriktionssystem, er det næste Spørgsmaal, om det er muligt at afhjælpe nogle af dem. Hertil vil der fra visse Sider straks blive sagt, ja, afskaf Restriktionerne, saa forsvinder Ulemperne af sig selv. Men det er der ikke nogen af denne Forsamling, der vil sige; thi vi har den 28. Marts ifjor hørt et Foredrag af Professor Carl Iversen, hvori han paa vanlig klar Vis gjorde Rede for de Betingelser, der kræves opfyldt for, at Restriktionerne kan afvikles. Betingelserne blev opstillet i 10 Punkter, og hvis ikke alle tilstedeværende har dem præsent, vil jeg henvise til vort Tidsskrift¹⁾. Jeg vil kun minde om, at Punkt 1 var »Hvor hurtigt Tilførslerne udefra atter bliver normale, saaledes at Varemangelen afvikles«. Om dette Spørgsmaal ved vi idag, at Underskuddet paa vor Handelsbalance i 1946 var ca. 1175 Mill. Kr., til Trods for at Importen i Mængde kun var 80 % af 1938's, at yderligere Gældsætning til England ikke maa finde Sted, at Importen som Følge heraf for indeværende Aar skal skæres ned med ca. 500 Mill. Kr., og at Import-, Investerings- og Prisrestriktioner som en logisk Følge heraf ikke kan afvikles, men muligvis maa udvides yderligere. Saa langt det menneskelige Øje idag kan se frem, vil Statsmagtens Indgreb i Erhvervsfriheden paa disse Omraader altsaa ikke kunne mindskes, hverken i Omfang eller Styrke.

I denne Fremtid af øgede Indgreb i Erhvervsfriheden maa man først og fremmest ønske, at Statsmagten maa vide, hvad den vil, ikke blot idag, men ogsaa imorgen, at den maa lære af Erfaringerne fra igaar, og at den maa være villig til at bære sit Ansvar, selvom den ikke har andre at dele det med.

Det Forhold, at Statsmagten ved, hvad den vil, har to Sider. Dels at den ved, hvad den vil, ikke blot overfor Øjeblikkets Problemer, men ogsaa for et rimeligt Tidsrum fremover, og dels at Statsuhvrets mange Hoveder vil det samme. Eller med andre Ord, *Planlægning* og *Koordination*. Planlægning har intet med socialistisk Planøkonomi at gøre; Statsmagtens Planlægning er som al anden Planlægning kun et Middel og har intet politisk Indhold i sig selv, men faar det først ved de skiftende Regeringers politiske

¹⁾ Jfr. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1946, S. 58.

Maalsætning. Planlægning for en vis rimelig Fremtid ligger da heller ikke den nuværende ny-liberalistiske Finansminister fjernt, men de skiftende socialdemokratiske, konservative og Venstre Erhvervsministre under Krigen og indtil nu har ikke vist meget Planlægningsinitiativ paa Restriktionernes Omraade. Man har hyl-det Snekastningsteorien: hver Dag har nok i sine Vanskeligheder, og hvor og hvornaar Sneen falder, er det ikke almindelige døde-lige beskaaret at vide.

Det er sagt, at Staten er et mangelhovedet Uhyre, og paa næppe noget Omraade er dette mere sandt end for Indgrebene i Erhvervs-friheden. Restriktionerne fastsættes og administreres i Handelsministeriet og Landbrugsministeriet og i de yderst talrige Udvalg og Nævn, der er knyttet til disse to Ministerier, desuden i Vare-direktoratet, Prisdirektoratet, Udenrigsministeriet, Indenrigsmini-steriet og Nationalbanken. Et mere eller mindre udbygget plan-læggende Arbejde paa disse Omraader foretages i Varedirektora-tet, Nationalbanken og Statistisk Departement og paa beslægtede Omraader i Generalsekretariatet for Regeringens Beskæftigelses-udvalg, Finansministeriet og Socialministeriet. Noget fælles Organ for alle disse Ministerier, Institutioner m. v. findes — bortset fra selve Regeringen — ikke. Ej heller Konjunkturforskningsinstituttet er endnu blevet til Virkelighed. Det er derfor uundgaaeligt, at der af og til træffes modstridende Dispositioner. Eksempler herpaa er lette at finde. Lad os tage et helt aktuelt. Den 8. November f. A. forhøjede Landbrugsministeriets Osteeksportudvalg, under hvem Eksportpriserne sorterer, Afregningspriserne for Eksportost til Mejerierne, saaledes at Prisen for f. Eks. fuldfed Ost steg med 32 Øre pr. kg over Hjemmemarkedspriserne. Priskontrolraadet, der har Ansvar for disse, fastholdt Maksimalpriserne uforandret. Resultatet af denne Uoverensstemmelse blev det selvfølgelige, at ingen Hjemmemarkedsgrossist kunde købe Ost, og at disse blev stillet over for Valget mellem at se deres Forretning ødelagt eller overtræde Prisrestriktionerne. Denne Tilstand, hvorunder to Re-striktionsorganers dybtgaaende Uoverensstemmelse har foraar-saget en ganske uholdbar Stilling for en lille Erhvervsgruppe, har nu varet i 72 Dage, og Spørgsmaalet er stadig uløst¹⁾. Der er næppe noget Forhold, der er saa egnet til at bringe Statsmagten i Vanry, som manglende Koordination eller aaben Uoverensstem-

¹⁾ Striden sluttede med Priskontrolraadets Nederlag den 28. Marts d. A. efter at have varet 140 Dage.

melse mellem dens forskellige Organer, og medfører saadanne interne Stridigheder, at Grupper af Borgere, hvadenten det er Erhvervsdrivende eller Forbrugere, fristes eller presses til strafbare Lovovertrædelser, da slaas der Skaar i Statsmagtens Pristige, der kun vanskeligt heles.

I Debatten om disse Forhold har der flere Gange været Tanker fremme om et varigt Koordinationsorgan i Form af et Økonomi- eller Forsyningsministerium. Det maa beklages, at et saadant Skridt ikke er taget; men paa den anden Side bør det fremhæves, at Koordinationen af Restriktionspolitikken ikke ubetinget er knyttet til et saadant Organ. Regeringen er uanset den øvrige Organisationsform den øverste Instans, der har Pligt til dels med største Hast at rydde konkrete Uoverensstemmelser mellem dens Administrationsgrene ud af Verden og dels at sørge for, at Koordinationsaanden vinder Overtag over Resorthævdelsen.

Man maa altsaa ønske, at Statsmagten gennemfører de nødvendige Restriktioner *i Tide, med Tilsidesættelse af underordnede Hensyn og som Led i en sammenhængende Helhed*. Men samtidig maa man under Hensyn til Restriktionernes uomtvistelige uheldige Følgeføretæelser ønske, at der *ikke indføres flere Restriktioner end nødvendigt*, at Restriktionerne tilrettelægges saaledes, at *den friest mulige Konkurrence bevares, og at Restriktionerne afvikles, saa snart Nødvendigheden for deres Opretholdelse ikke længere foreligger*. Disse Ønsker, hvis Formulering er saa almindelig, at den tangerer det banale, er imidlertid yderst vanskelige at faa opfyldt. Thi Konkurrencefriheden har — bortset fra Forbrugerne — ikke mange sande Venner. Industrien har, siden den industrielle Revolution endte med Haandværkets Nederlag, og Industriens Mænd skulde til at konkurrere indbyrdes, aldrig været rigtig konkurrencebegejstret, hvad de mange Prisaftaler allerede før Krigen taler deres tydelige Sprog om. Landbrugets ubetingede Frihandelsindstilling fik et Knæk i Trediverne, og selv indenfor Handelen er Konkurrencebegejstringen ofte af en noget platonisk Karakter, der fortøner sig under Hensyn til »the vested interests«, naar Sagen kommer til at dreje sig om de nedarvede Importtal. Baade Varedirektoratet og Prisdirektoratet har mange Gange under Krigen under fortrolige Former faaet det Venneraad af Branchernes Mænd, at en paatænkt Regulering aldrig kunde gennemføres, hvis man ikke gennem en Autorisation af »de gamle og ansete Firmaer« holdt »outsidere« ude fra det paagældende Erhvervsomraade. Ogsaa naar det drejer sig om Tilrettelæggelsen af Restrik-

tionerne, saaledes at Konkurrencen faar den største Mulighed for at gøre sig gældende indenfor disse, kan dette Resultat være grumme vanskeligt at opnaa. Der har fra flere Sider, saaledes fra Holger Koed og Esther Boserup, været fremsat Planer om større Bevægelighed i Import- og Produktionstildelingerne. Disse Planers Realisationsmuligheder kan maaske omtvistes, men af alle uvildige Sagkyndige er det anerkendt, at paa de statsrationerede Varers Omraade bør Import- og Produktionstilladelserne lægges om til at følge Rationeringsmærkerne i Stedet for at være naglet fast til Kalenderaarene 1931, 1939 eller et andet Aar. Man maa højlig beundre Brancheorganisationernes Evne til at faa Laugsinteresser skudt frem for Samfundsinteresser, naar man ved, at endnu er Princippet om, at Varerne skal følge Mærkerne, ikke gennemført for saa vigtige Vareomraader som Kaffe, The, Kakao, Sæbe og Margarine¹⁾. Statsmagten har derfor Pligt til at være den fri Konkurrences Vogter i det Omfang, Mulighederne taler derfor, og dette anerkendes utvivlsomt ogsaa af alle dens ledende Instanser. Derimod er det forstaaeligt, at det for en underordnet Embedsmand, som maaske i hele sin Embedskarriere kun har beskæftiget sig med Administrationen af en enkelt Restriktion, maa staa som Verdens Undergang, hvis denne Restriktion afskaffes.

Under Gennemgangen af Restriktionernes uomtvistelige Ulemper blev der lagt Vægt paa Tilløbene til *korporativ Statsdannelse*. For Forbrugerne og for Samfundet maa det være af den største Betydning at undersøge, hvad der kan gøres for at modarbejde disse Tendenser, thi den korporative Statsdannelse rummer i sig baade det liberalistiske og det socialistiske Systems Ulemper uden at medføre nogen af de to Systemers Fordele. Det vilde være urimeligt i denne Forbindelse at fremkomme med Ønsker overfor Erhvervsorganisationerne, thi at disse til enhver Tid kæmper for deres Interesser og for den størst mulige Indflydelse vilde det være farisæisk at bebrejde dem. Opgaven maa alene tilkomme Statsmagten. Men i saa Henseende synes der at forekomme Tendenser i stik modsat Retning. Naar Varedirektoratet saaledes, efter hvad der har været fremme i Dagspressen om den nye Metervareordning, paatænker ikke alene at lade denne administrere af en af Brancheorganisationerne nedsat Tilbudskontrol, men ogsaa at lade Klager over denne Tilbudskontrols Afgørelse bedømme af et af

¹⁾ Systemet blev indført for Margarine den 1. Juni og for Sæbe den 1. Oktober.

de samme Organisationer nedsat Ankeudvalg, er vi kommet saare langt i Retning af korporativ Statsadministration.

Naar man skal bekæmpe Korporationsaanden, kan der opstilles en Række Ønsker om skærpede Krav til Embedsmændene. Saa-danne Krav er Tid efter anden fremkommet vedrørende Embedsmændenes Uddannelse, Sagkundskab, Karakteregenskaber m. v. Jeg kan godt stemme i med her og ønske, at man »fra oven«, naar man bestemmer den enkeltes Karriere, vilde lægge mindre Vægt paa Embedsmændenes »Smidighed« og Evne til at komme godt ud af det med Klienterne, d. v. s. Erhvervsorganisationerne, og mere paa Karakterfasthed, at Embedsmændenes Udvælgelse og Uddannelse var noget anderledes end nu, og at Staten i noget større Omfang end hidtil betalte, hvad det kostede at knytte Sagkundskaben direkte til sig, fremfor at laane en i Regelen ikke uvildig Sagkundskab hos Organisationerne. Disse Ønsker er velbegrundede, men maaske lidt ufrugtbare, fordi Statsmagten, som alle andre under en Spidsbelastning, i nogen Grad er tvunget til at arbejde efter de forhaandenværende Søms Princip.

Det radikale Middel baade mod korporative Tendenser og mod den tidligere omtalte Mistillid er det samme som mod Møllarver, nemlig Lys og Luft. Eller med andre Ord Offentlighed i Administrationen, saaledes at der intet Hemmelighedskræmmeri findes, hvori Mistænksomheden kan gro, og saaledes at Forbrugerne og dermed den hele Offentlighed kan danne sig en klar Opfattelse af, hvorledes Interesserne brydes i disse Sager, og hvorledes Forbrugernes Interesser varetages.

Restriktionsmyndighederne har baade lovgivende, dømmende og udøvende Magt, men er ikke bundet af Formforskrifter for Behandlingen og Afgørelsen af disse Sager. Det staar Myndighederne frit, om de ved en Sags Behandling vil nøjes med Sagens Akter, eller de ogsaa vil indkalde til mundtlig Drøftelse, og i saa Fald om de vil indkalde begge Sagens Parter eller kun den ene. Det staar ligeledes Myndighederne frit, om de vil motivere deres Afgørelser eller ej. Under Krigstidens mægtige Arbejdspres maatte Myndighederne føle sig tvunget til saa vidt muligt at undgaa alt, hvad der i Øjeblikket saa ud som overflødig Besvær. Der var ikke Tid til at formulere en Motivering, der kunde give den Erhvervsdrivende en Forklaring paa et Afslag og dermed en Vejledning med Hensyn til de ændrede Omstændigheder, hvorunder en fornyet Ansøgning muligvis vilde kunne imødekommes, eller den paa-gældende Myndighed har næret Betænkelighed ved at binde sig

til en Motivering, hvis Konsekvenser man ikke ganske kunde overse, saaledes at man foretrækker den større Dispositionsfrihed for Fremtiden, som den umotiverede Kendelse giver. Selv har jeg altid i Princippet bekendt mig til de motiverede Afgørelser — og i Praksis kun haft Kraft til at gennemføre dem i beskedent Omfang — men jeg tror paa, at de motiverede Afgørelser kan faa en Del af Troen paa »de særlige Hensyn« og »Tællen paa Knapperne« til at forsvinde, og at Statsmagtens Prestige derfor vil vinde derved, og samtidig tror jeg paa, at det i Længden ikke vil være usundt for Restriktionsadministrationen at blive spændt i den Spændetrøje, som en Samling af foregaaende aabent tilkendegivne Motiveringer giver.

Det blev før sagt, at Restriktionsmyndighederne ikke behøver at kalde begge en Sags Parter til en Forhandling. Sker nu dette i Praksis? Er baade Erhvervslivet og Forbrugerne repræsenteret ved disse Forhandlinger? Baade ja og nej. Forbrugernes Repræsentanter er med i Vareforsyningsraadet, i Priskontrolraadet og til alle større Programforhandlinger, men til de forudgaaende og efterfølgende detaillerede Realitetsforhandlinger, hvor Sagerne bygges op og ofte i Realiteten afgøres, der er Forbrugerrepræsentanterne kun yderst sjældent med, der er kun den ene Part repræsenteret. Dette Forhold bevirker, at Forbrugerorganisationerne, der i Forvejen i Reglen vil være de mindst sagkyndige, mister Muligheden for at trænge til Bunds i Sagerne og dermed for at rette deres Kritik mod de ømme Punkter — hvis der da er nogle. For den Forbrugerrepræsentant, der kun kender en Restriktionssag fra Offentliggørelsen af den endelige Redaktion under »Overordentlige Foranstaltninger«, vil Chansen for frugtbar Kritik ikke være stor. Den Embedsmand, der har ført de paagældende Forhandlinger, behøver ikke at nære megen Ængstelse for et saa slet forberedt Angreb. Ganske anderledes Hensyn maa der tages til en forventet Kritik fra Erhvervsside. De paagældende Erhvervsrepræsentanter kender Sagen ud og ind, de kender hver lille Sprække i Embedsmandens Rustning og hans lønlige Tvivl — de kender ogsaa hans overordnede Mishag, hvis der kommer for meget offentlig Kritik eller andet Bryderi med hans Klintel.

Ifølge Sagens Natur kan der ikke godt indrettes Presseloger i Vognmagergades og Nørregades Mødesale. Men der kan alligevel gøres meget for at skabe Offentlighed i disse Administrationsgrenes Virksomhed. Nu omgærdes de fleste af disse Møders For-

handlinger med absolut Tavshedspligt. Dette gælder saaledes Vareforsyningsraadets og Priskontrolraadets Forhandlinger. Det maa erkendes, at en Del af de behandlede Emner, som f. Eks. Handelsforhandlinger med Udlandet, forventede Forsyningsmuligheder og individuelle Erhvervsvirksomheders Forretningshemmeligheder, kræver lukkede og fortrolige Forhandlinger, men i mange Sager — og i Særdeleshed saadanne der afstedkommer principiel Strid mellem Erhvervs- og Forbrugerrepræsentanter — er der ikke tilstrækkeligt tungtvejende Hensyn, der taler imod at lade Offentligheden blive informeret af de Mænd, hvis Førstehaandsviden er en Garanti for Informationernes Indhold. I Særdeleshed maa det forekomme uheldigt, hvis Myndighederne søger, ogsaa efter at en Sag er endelig afgjort, gennem Henvisninger til Forhandlingernes Fortrolighed eller ved Misbrug af Begrebet Loyaltitet, at modvirke, at Sagen og dens Gang gennem Myndighederne kommer til Offentlighedens Kundskab.

Et yderst vigtigt og meget aktuelt Spørgsmaal i denne Forbindelse er Tjenestemændenes Ytringsfrihed. Det var absolut stridende mod den gamle Kancelliaand, at Embedsmænd udtalte sig offentligt om deres Sager. Men Embedsmændenes Stilling var dengang en ganske anden end nu. Dengang var de anonyme og dækkede bag en Minister. Nu ved alle, hvilket tungtvejende, selvstændigt Ansvar der hviler paa Tjenestemændene, og selv de skiftende Regeringspartiers Presse tager ikke i Betænkning at rette Skytset direkte mod Embedsinstitutioner eller navngive Embedsmænd. For Offentlighedsprincippet i Administrationen vil det være af vidtrækkende Betydning, hvis Tjenestemændenes Ytringsfrihed blev almindelig anerkendt af overordnede Embedsinstanser, af Ministrene, af Sagernes Parter og af Offentligheden selv. Heri mangler der meget, saaledes har vi fornylig oplevet, at et københavnsk Dagblad i en Leder ønskede at Varedirektoratets Chef blev udskiftet, fordi han i et Interview havde udtalt, at han ikke mente, at vi nogensinde vendte tilbage til gammelliberalistiske Tilstande, saaledes at Varedirektoratet kunde undværes. Et saadant Krav maa i denne Forbindelse virke meget uheldigt, ikke mindst fra Pressens eget Synspunkt. Paa den anden Side virkede den nuværende Finansministers Ord fornylig stærkt opmuntrende, naar han for Embedsmænds Ytringsfrihed kun satte de tre Grænser, at der ikke maatte røbes egentlige Tjenestehemmeligheder, at Udtalelserne skulde være korrekte, og at de ikke maatte bære Præget af at være Udtryk for Regeringens Mening,

naar de kun var den paagældende Embedsmands private Opfattelse. Der er med disse Ord fra den højeste Tjenestemandesmyndighed angivet et virkeligt liberalt og fordomsfrit Syn paa denne Sag, som forhaabentlig vil sætte sig Spor i Praksis.

En Forudsætning for, at Offentligheden skal tillægge sagkyndige Embedsmænds Udtalelser en særlig Vægt er det dog, at de ikke fremsættes i partipolitisk Øjemed. Efter min Mening er det i det hele taget det heldigste, hvis de højere Restriktionseksperter ikke er partipolitisk bundne. Ingen vil kunne se skævt til, at de er Medlemmer af et Parti og af og til offentligt fremsætter partipolitiske Udtalelser; men hvis de naar saa langt politisk, at de maa anses for at føle sig bundet af Partidisciplinen eller Løfter til Vælgerne, vil dette Forhold kunne gaa ud over Tilliden til, at der træffes uhildede Afgørelser paa et Omraade, der saa politisk præget som Statsmagtens Indgreb i Erhvervsfriheden.

For Offentlighedsprincippet i Administrationen vil Pressens Behandling af Restriktionsproblemerne være af afgørende Betydning. Den Interesse og Spalteplads, som Pressen gennem Aarene har ofret paa disse Sager, lader intet tilbage at ønske. Derimod kunde man nok føle sig fristet til nogle beskedne Ønsker vedrørende den Indstilling og Indsigt, der paa disse Omraader er lagt for Dagen. Det er tidligere i Foredraget nævnet, at efter min Mening er betydende Dele af Pressen gaaet til Angreb paa eller Forsvar for Restriktionerne ud fra en fejlagtig politisk Indstilling. Det er endvidere utvivlsomt, at den Del af Pressen, for hvem Politik kun kommer i anden Række, men Sensationen i første, har gjort en ikke ubetydelig Skade paa disse Omraader. Som et typisk Eksempel herpaa kan man nævne visse københavnske Eftermiddagsblades aldrig svigtende Interesse for at komme Varemangelen i Forkøbet og f. Eks. ved nye Maximalprisers Ikrafttræden at udbasunere for alle Forbrugerne, at nu forsvandt den paagældende Vare nok snart fra Omsætningen, og saaledes medvirke i væsentlig Grad til, at Profetien virkelig gik i Opfyldelse. En anden, maaske mindre skadelig, men ej heller frugtbar Sport, har det i visse Blade været omtrent daglig at afmale Restriktionseksperter som latterligt indskrænkede Kontoriusser. Et Eksempel paa Skrivelser af denne Art er den tilsyneladende uaf-livelige Skrøne om Varedirektoratets Forveksling: nuts — Nødder med nuts — Møtrikker. Ogsaa Angreb paa Erhvervslivet kan antage ganske misvisende Former. Lag mig som Eksempel blot nævne Kritikken i 1945 af Importen af den udmærkede og billige

Marmelade, der blev revet bort af Forbrugerne. I det hele har Angrebene paa Importørerne ofte været ganske usaglige. Af en Importør kan man kræve, at han kan sit Fag, og at han køber ind til fornuftige Priser under Hensyn til Kvalitet og Markedsforhold. Det er derimod urimeligt at bebrejde en Importør manglende Samfundssind, fordi han f. Eks. i Overensstemmelse med sine Forretningsinteresser lægger mere Vægt paa Import af Luxusvarer end af Nødvendighedsvarer. Paa Omraader, hvor Statsmagten ikke har fundet det nødvendigt at lægge Importplaner, er det absurd at kræve af den enkelte Importør, at han indenfor sit beskedne Omraade skal drive Planøkonomi paa Statsmagtens Vegne.

At den Del af Pressen, der er særlig knyttet til Erhvervslivet, bringer ensidige Erhvervssynspunkter, kan ingen bebrejde den; det er dens Funktion, og dens Læsere ved paa Forhaand, at dette er Tilfældet. Man maa blot ønske, at den Gengivelse af Sagens Data, der gives, saa vidt muligt bliver efterprøvet.

Overfor den store Del af Pressen, der gerne til enhver Tid søger et skønsomt Balancepunkt mellem Erhvervsinteresser og Forbrugerhensyn, har imidlertid Statsmagten et stort Ansvar. Ensidige Forsvarsindlæg fra Embedsmænd er i Reglen ikke af det gode, men ved offentlige Betænkninger og Redegørelser, ved officielle og fortrolige Kommentarer til Bekendtgørelser, ved personlige Udtalelser fra Embedsmænd, ja i det hele taget ved en vis Service overfor Pressen, bør der skabes det Grundlag, uden hvilket Pressens Mænd staar hjælpeløse i deres Forsøg paa en uheldet Bedømmelse af Partsindlæg fra Statsmagtens Modstandere.

Naar jeg nu slutter dette Foredrag, er det ikke i den Tro, at der her er sagt noget Nyt — dertil er Emnet for gennemdrøftet af 15 Aars Diskussion — men alene i Haabet om, at denne Oversigt over mine testamentariske Ønsker maa kunne være til lidt Nytte for dem, der fortsætter den standende Debat paa et alsidigt Grundlag — og det vil jo i første Omgang blive Deltagerne i den kommende Diskussion her i Aften.